

TUYAMO‘YIN SUV OMBORI VA UNING QUIYI AMUDARYO REGIONIGA TA‘SIRI

Matjonov To‘rabek Otabek o‘g‘li

Urganch Davlat Universiteti

Tabiiy va Qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti

70530402 – Geografiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Email: turabekmatjonov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tuyamo‘yin suv omborining qachon va nima maqsadlarda qurilganligi, bu ulkan suv omborining qaysi hududlarga foydasi bo‘lgani shuningdek, zarari bor yoki yo‘qligi, unda qurilgan gidrotexnik inshoot haqida ma‘lumotlar berilgan. Shu bilan birga, nega Tuyamo‘yin suv omborining toshqin hududini aniqlash, ushbu falokatli hodisa ro‘y bergan taqdirda aholini evakuatsiya qilish maydonlarini xaritalashtirish muhimligi bo‘yicha hamda, maqola muallifining fikr hamda xulosalari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Sivilizatsiyalar, Tuyamo‘yin suv ombori, Quyi Amudaryo, Xorazm, Sardoba suv ombori, evakuatsiya, kartalashtirish

ТУЯМУЮНСКОЕ ВОДОХРАНИЛИЩЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА НИЖНЕАМУДАРЬИНСКИЙ РЕГИОН

Аннотация: В статье приводятся сведения о том, когда и для каких целей было построено Туямуюнское водохранилище, каким регионам принесло пользу это огромное водохранилище, нанесло ли оно какой-либо вред, и о построенном на нем гидротехническом сооружении. В то же время приводятся сведения о важности определения зоны затопления Туямуюнского водохранилища, картографирования зон эвакуации в случае этого катастрофического события, а также мнения и выводы автора.

Ключевые слова: Цивилизации, Туямуюнское водохранилище, нижнеамударья, Хорезм, Сардобинское водохранилище, эвакуация, картографирование

THE TUYAMUYIN RESERVOIR AND ITS IMPACT ON THE LOWER AMU DARYA REGION

Abstract: This article provides information about when and for what purposes the Tuyamuyin Reservoir was built, which regions this huge reservoir has benefited from, whether it has any harm, and the hydraulic structure built on it. At the same time, there are information about the importance of determining the flood zone of the Tuyamuyin reservoir, mapping evacuation areas in the event of this catastrophic event, and the author's opinions and conclusions.

Keywords: Civilizations, Tuyamuyin reservoir, lower Amu darya, Khorezm, Sardoba reservoir, evacuation, mapping

Insoniyat yer yuzida yashar ekan, yashab qolishi uchun doimo eng muhim resurs bo'lmish ichishga yaroqli suv manbalarini ahtargan. So'ngra daryolar, ko'llar atrofida o'rnatilib, qabila shaklida yashay boshlashgan. Bazi jamoalar sivilizatsiya darajasiga ham yetishganligi bizga ma'lum. Tarixdan oldingi davrda, minglab yillar davomida odamlar oziq-ovqat yig'ish, ov qilish va baliq ovlash orqali tirik qolish uchun birlashib, kichik guruhlarda yashagan. Keyin, miloddan avvalgi IV ming yillikda, taxminan, bir vaqtning o'zida, Osiyo va Afrikaning bir necha yirik daryolari vodiylarida bir-biridan keng ajralgan jamoalar muntazam ravishda ekin ekishga kirishdilar. Oziq-ovqat ishlab chiqarishning ko'payishi aholi sonining ko'payishiga, shaharlar va hukumatlarning ko'payishiga, yozuv va san'atning rivojlanishiga olib keldi.

Ushbu qadimiy sivilizatsiyalar 4 ta daryo sistemasi bo'ylab vujudga kelgan:

1. Frot va Dajla daryolari vodiysidagi Mesopotamiya sivilizatsiyasi (Frot va Dajla daryolari vodiysida (miloddan avvalgi 3300-2000-yillar)
2. Nil vodiysidagi Misr sivilizatsiyasi (miloddan avvalgi 3200-1000-yillar)
3. Hind vodiysidagi Xarappa sivilizatsiyasi (miloddan avvalgi 3200-1300-yillar)
4. Xuanxe vodiysidagi Sariq daryo (xitoychadan tarjimasi) sivilizatsiyasi (miloddan avvalgi 2000-200-yillar)¹

Vaqt o'tishi bilan aholi soni ko'paygani sari ularning kundalik va qishloq xo'jaligidagi suvga bo'lgan ehtiyoji ortgan. Daryo vodiysini to'sish orqali suvni saqlab turish, yo'nalishini o'zgartirish kabi ishlarga qodir bo'lishdi. Shu tariqa yuzlab yillardan keyin ekin dalalari sun'iy sug'orishni talab etadigan hududlarda suv omborlari qurila boshlandi.

Buni Tuyamo'yin suv ombori misolida ko'rib chiqsak. Tuyamo'yin suv ombori – Amudaryoning quyi qismidagi Tuyamo'yin tor darasida qurilgan ulkan suv

ombordir. Inshoot asosan sug'orish va elektor energiyasi olish maqsadida ishga tushirilgan. Uning qurilishi 1970-yildan boshlangan bo'lsa, 8 yil o'tib birinchi navbati, 1983-yilda esa to'liq ishga tushirilgan. Omborning umumiy hajmi 7,8 milliard kubometrni tashkil etadi. Suv ombori 4 ta – 1 ta o'zanli va chap sohildagi tabiiy chuqurliklarda barpo etilgan, suv uzatish yo'li bilan to'ldiriladigan 3 ta ombordan (Kaparas, Sultonsanjar, Qo'shbuloq) iborat. Omborning umumiy hajmi 7,8 milliard kubometrni tashkil etadi. Ushbu suv ombori Amudaryoning chap va o'ng sohillariga suv yetkazib berishni ta'minlaydi, bu esa Xorazm viloyati, Qoraqalpog'istonning To'rtko'l tumani va Turkmanistonning Toshhovuz viloyatida yangi yerlarni o'zlashtirish hamda sug'oriladigan maydonlarning suv ta'minotini yaxshilash imkonini yaratadi.²

So'nggi yillarda Tuyamo'yin suv omboridagi suv sathi sezilarli darajada kamaymoqda. Masalan, 2022-yil may oyida ombordagi suv hajmi 2,2 milliard kubometrgacha qisqargan, bu esa suv ombori tarixidagi eng past ko'rsatkichlardan biridir.³

Xorazm viloyatida tabiiy energetika resurslarining deyarli yo'qligi zamonaviy energetika bazalarini yaratish imkonini bermaydi. 1961-1962 – yillarda Taxiatosh ¹<https://www.mentorials.com/high-school-history-ancient-river-civilizations.htm> sayti ma'lumotlari.

²https://uz.wikipedia.org/wiki/Tuyamo'yin_suv_ombori sayti ma'lumotlari.

³<https://xabar.uz/uz/tahlil/tuyamoyin-suv-ombori-ham-quriyapti-ekspert> sayti ma'lumotlari.

GRESning barpo etilishi viloyatning elektr energetikaga bo'lgan ehtiyojini qoplash imkonini yaratdi. Tuyamoyin suv ombori negizida shu nomdagi GRESning bunyod etilishi viloyatning elektr energiyaga bo'lgan ehtiyojlarini deyarli to'la qondirishga yordam berdi desa bo'ladi. [1. 67-bet]

Shu o'rinda savol tug'iladi Xorazm, Qoraqalpog'iston Respublikasi tumanlari, Dashovuz viloyati uchun foydali hisoblanib qurilgan bu suv omborining kamchilik va havotirli jihatlari haqida o'yladikmi? Respublikamiz hududida bundan qariyb 5 yil ilgari ro'y bergan Sardoba suv omborida kuzatilgan falokatli hodisa boshqa suv omborlarida ham ro'y bermasligining kim kafolatini beradi?

2020 yil 1 may kuni soat 05:55 da Sirdaryo viloyatida joylashgan «Sardoba» suv ombori dambasining devorida suv sizib chiqib yaqin hududlardagi qishloq va mahallalarga zarar yetkazgan edi.

Sardoba fojeasi 2020 yil koronavirus infeksiyasi avj olgan paytda bo'lgan edi. Suv ostida qolgan mahallalar aholisi dastlab yaqin-atrofdagi mahallalarga joylashtirilgan bo'lsa, keyinchalik u yerlarni ham suv bosgani tufayli Jizzax viloyatining Do'stlik, Paxtakor, Zarbdor va Mirzacho'l tumanlaridagi maktab, kollej va aholi xonadonlariga, ayrimlar esa Sirdaryoning boshqa shahar va tumanlariga ko'chirila boshlandi. Umumiy hisobda 90 mingga yaqin aholi evakuatsiya qilingan edi. Sardoba fojeasi sabab 10ta mahalla fuqarolar yig'ini, 23ta aholi punkti, hududlardagi 4711ta turar va 277ta noturar joy obektlariga hamda 30 718 gektar ekin maydonlariga zarar yetkazgan. Toshqindan talafot ko'rgan 4351ta xonadonning 2570tasi yaroqsiz holga kelgan, 1781tasiga qisman zararlangan.

Toshqin tufayli Sardoba, Mirzaobod va Oqoltin tumanlarining jami 32 381 gektar maydonlari talafot ko'rgan. Shundan 549 gektari aholi tomorqa ekin maydonlari hisoblanadi.⁴

Bundan tashqari Sardoba suv omborida kuzatilgan falokat natijasida qo'shni Qozog'iston Respublikasi yerlariga ham zarar yetgan edi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, ko'rib chiqilgan ma'lumotlardan shularni anglash mumkinki Tuyamo'yin suv ombori Xorazm vohasi uchun katta

⁴<https://paradigma.uz/uz/news/sardoba-fojiasiga-tort-yil-toldi-146>

ahamiyatga ega. Bir tarafdin inshoot zaxirasidagi suv yildan-yilga kamayib Amudaryoning quyi oqimidagi suv ta'minotiga salbiy ta'sir ko'rsatib, mintaqada suv tanqisligini kuchaytirishi mumkin. Suv sathining bunday pasayishi iqlim o'zgarishlari, qurg'oqchilik va suv resurslaridan noto'g'ri foydalanish kabi omillar bilan bog'liq. Natijada, Amudaryoning quyi oqimidagi qishloq xo'jaligi va ichimlik suvi ta'minotida muammolar yuzaga kelmoqda. Shu sababli, suv resurslarini samarali boshqarish va suvni tejash bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish zarurati ortib bormoqda.

Ikkinchi tomondan, suv omborlari tabiat resurslarini boshqarish va suv ta'minotini tartibga solishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Biroq, har qanday gidrotexnika inshooti toshqin xavfini oshirishi mumkin. Shuning uchun, suv omborlari atrofidagi toshqin hududlarini aniqlash va kartalashtirish muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Toshqin xavfi yuqori bo'lgan hududlarda qishloq xo'jaligi, sanoat zonalari va yashash joylarini rejalashtirishga ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak. Kartalashtirish natijasida xavf darajasi bo'yicha turli hududlarni belgilash, muhandislik yechimlarini ishlab chiqish va infratuzilmalarni muhofaza qilish

osonlashadi. Suv omborlarining toshqin ta'siri nafaqat odamlar va infratuzilmaga, balki tabiiy ekotizimlarga ham sezilarli ta'sir qiladi. Suv oqimining o'zgarishi natijasida botqoqliklar, o'rmonzorlar va qirg'oq ekotizimlari zarar ko'rishi mumkin. Kartalashtirish ushbu muammolarni bartaraf etish va muhofaza qilish choralarini ko'rish uchun muhim vosita bo'lishi mumkin. Suv omborlarining toshqin va aholi uchun evakuatsion hududlarini aniqlash va kartalashtirish xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy zararlarning oldini olish va ekologik muvozanatni saqlash uchun muhim hisoblanadi. Ilmiy asoslangan rejalashtirish va zamonaviy GAT texnologiyalari yordamida ishlab chiqilgan kartalar orqali suv resurslarini samarali boshqarish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qurbaniyozov R. Xorazm Geografiyasi. O'quv qo'llanma. Urganch-1997. – 67 b.
2. <https://www.mentorials.com/high-school-history-ancient-river-civilizations.htm>
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Tuyamo'yin_suv_ombori
4. <https://xabar.uz/uz/tahlil/tuyamoyin-suv-ombori-ham-quriyapti-ekspert>
5. <https://paradigma.uz/uz/news/sardoba-fojiasiga-tort-yil-toldi-146>